

RÉGI MAGYAR ÉS MAGYAR VONATKOZÁSÚ KÖNYVEK A SZABADKAI VÁROSI KÖNYVTÁRBAN

KUNKIN ZSUZSANNA

A száztíz éves és mintegy 270 000 könyvvel rendelkező szabadkai Városi Könyvtár régi és ritka könyveinek gyűjteményével, mely hat évszázad kiadványaival rendelkezik, a vajdasági népkönyvtárak sorában az első helyen áll. Az ötezer címszót tartalmazó régi gyűjtemény tizenöt nyelvű, és világviszonylatban is több ritkasággal dicsekedhet.

Amikor egy könyvtár különgyűjteményeiről beszélünk, főleg amikor a régi és ritka kiadványokról van szó, nem a példányszám, hanem az állomány tartalma a mérvadó. A régi és ritka könyvek részlegében hat ősnymtatvány (a XV. század nyomdatermékei), 154 XVI. századi, 184 XVII. századi és több ezer címszó van a XVIII. és XIX. századból. Ha tudjuk, hogy az ősnymtatványok a Gutenberg találmánya utáni időszakból, tehát a XV. század második felétől 1500. december 31-éig láttak napvilágot, és hogy egy-egy kiadványt ötszáz példányban adtak ki, meg ha számba vesszük, hogy azóta hány háború, tűzvész, árvíz, máglyaláng és tudatlanság pusztított – akkor hat ősnymtatvány egy népkönyvtár típusú intézményben számottevő állományegyüttest jelent. Ezenkívül a XVI. századi gyűjteményben olyan ritkaságok vannak, amelyeket megirigyelhetne néhány nagynevű európai könyvtár is, mint például a párizsi Bibliotheque Nationale azt az 1509-ben Párizsban kiadott, tehát a francia fővárosban helyismereti könyvet, ami ott nincs, de Szabadkán, a Városi Könyvtárban van. Ottjártunkkor 1989-ben 12 millió könyvet tartottak számon, azóta biztosan számottevően gyarapodott állományuk. Könyvtárunk a XIV. század második felében alakult meg, egy évszázaddal a nyomtatott könyvek kora előtt. 1536-tól kapja az országban nyomtatott könyvek köteles példányait. A szabadkai Városi Könyvtár régi és ritka könyveinek osztályán van egy postincunabulum, könyvtári nyelven még vetustissima (az ősnymtatványkor utáni

régiség), melyet a párizsi Thielman Kerver adott ki. Ez a nyomdászati remekmű VIII. Bonifác pápa reguláit tartalmazza, melyről kiderült, hogy hiányzik a párizsi nemzeti könyvtárban, pedig meg kellene hogy legyen állományukban, hiszen helyi kiadványról van szó. Ottjártunkkor megtudtuk, hogy VIII. Bonifác pápa 1509-es párizsi kiadása csak a svájci Arauban, az angliai Cambridge-ben, az ausztriai Klosternenburgban, a franciaországi Niort-ban és Strassbourg-ban meg Németországban Nürnbergben van csak meg; összesen hat példányról tudnak. Mondtuk is az ott dolgozó bibliográfus kollégának: tegyen vesszőt Párizs-bibliográfiájukban a hatodik példány után, és írják be, hogy van a világon egy hetedik is Szabadkán.

A XVII. századi gyűjteményben van egy filozófiai mű, Baruch de Spinoza (1632–1677) Descartes filozófiájával foglalkozó latin nyelvű könyve, melyet még Spinoza életében 1663-ban Amszterdamban adtak ki; világviszonylatban is ritka kiadvány. Így sorolhatnánk tovább a ritkaságok százait, de ez a felsorolás túl nagy vállalkozás lenne, hiszen a bőség zavarba ejtő, mert a könyvkiadás kiváló termékei közül, ahol képviselteti magát a német, az olasz, a svájci és a holland ősnymdászati manufaktúra remekbe szabott ritkaságaival, nehéz kiemelni a legjobbakat.

XV. SZÁZAD

Ezúttal a régi magyar és magyar vonatkozású könyveket elemezzük a szabadkai Városi Könyvtár különgyűjteményében. Magyar vonatkozásokat már az ősnymtatványtárunkban találunk, mégpedig abban a gazdagon illusztrált inkunabulumban, melyet Hartmann Schedel (1440–1514) német orvos *Liber cronicarum* címmel 1493-ban adott ki latin nyelven Nürnbergben Antonius Koberger kiadónál és nyomdásznál. Ez a világkrónika az emberiség történetével foglalkozik a bibliai teremtéstörténetől kezdve egészen addig a korig, melyben a mű napvilágot látott. Bár 1492-ben már Kolumbusz kikötött az amerikai partoknál, a világraszóló történelmi esemény még nem került be a Schedel-krónikába. Tehát, az újkor küszöbén született, de még a középkor jegyeit magában hordozó könyvről van szó, melynek kultúrtörténeti értéke felbecsülhetetlen.

A történelmi eseményeket leíró szövegrészeket is mint a bibliai történeteket is fametszetek teszik érthetőbbé és plasztikusabbá. A bibliai szereplők után uralkodók, hadvezérek, tudósok, egyházi személyek, írók, költők portréi is szerepelnek az ókortól egészen a könyv megírásának idejéig. Két térkép is gazdagítja ezt a kultúrtörténeti művet. A térképek Nicolaus Cusa (1401–1464) térképeinek leegyszerűsített vázlatai. Az Európát ábrázolón többek között Buda (Ofen), Dubrovnik (Ragus), Senj (Zeng), Belgrád, Nagyvárad (Wardem)

is fel van tüntetve. Schedel doktor az évszázadokon át észlelt és regisztrált természeti jelenségeket is feljegyezte krónikájában, pl. az üstökösök megjelenését, a nap- és holdfogyatkozásokat, tűzvészeket, sáskajárásokat. A Schedel-krónika nemcsak hogy a XV. század leggazdagabban illusztrált ósnyomtatványa (fametszeteinek száma 1809), hanem a földrajz- és várostörténet-kutatók legértékesebb forrásmunkája az újkorban. A Világkrónikában jelennek meg először Európa és Közel-Kelet középkori városképei. Természetesen nem minden városkép hiteles, sokuk a fantázia szüleménye. Buda látképe igen megbízható, sőt a kutatók Mátyás király híres könyvtárszobáját a budai vár egyik épületrészében is látni vélik a metszeten, mely a krónika CXXXVIII b és CXXXIXa oldalon látható. A fametszeteket Wilhelm Pleydenwurf és Michael Wolgemuth készítette. Ez utóbbinál tanult Albrecht Dürer (1471–1528) fiatal korában. A Világkrónikát kiadó és nyomtató Koberger (1440–1513) az európai nyomdászat legkiemelkedőbb művelője az újkor küszöbén jó összeköttetésekkel rendelkező üzletember, aki kapcsolatban volt az európai nyomdászokkal Bázeltól Lübeckig, Lyontól Magyarországon keresztül Erdélyig, ahonnan valószínűleg megrendelte a városképek vázlatait, melyeket ezután Nürnbergben fametszésre előkészítettek.

Ahogy a városképek egy része a fantázia szüleménye, úgy a történelmi eseményeket illusztráló portrék is. A magyar történelem nagyjai és koruk aránylag nagy teret kaptak a könyvben. Időrendi sorrendben a CLXXXVIb oldalon foglalkozik először a Schedel-krónika történelmünkkel, mégpedig Szent Istvánnal kezdve. A gazdagon illusztrált oldalon IV. Henrik bajor herceg, mellette leánya, Gizella királyné, majd István király és fiuk, Szent Imre portréi. A CLXXXVIIa oldalon ismét Szent István és fia, Szent Imre meg Szent László portréi, és mindhármuk rövid életrajza. Továbbpazva a Schedel-krónikában a CCXXXVa oldalon László (1375–1414) nápolyi király és magyar trónkövetelő uralkodását és Zsigmonddal való viszályait olvashatjuk László fametszetes portréja mellett. A CCXXXIXa oldalon a következőket olvashatjuk: Sigismundus Caroli quarti romanoy imperatoris filius . . . Tehát Zsigmond (1368–1437) magyar királyról és római császárról van szó, akinek életét egy egész oldalon taglalja a Világkrónika. A CCLa oldalon V. László (1440–1457) magyar és cseh királyról olvashatunk, aki a Habsburg-házból származó Albert királynak és Zsigmond király leányának, Erzsébetnek volt a fia. Mivel atyja halála után született, Posztumusz Lászlónak is nevezik. Ő fejeztette le Hunyadi Lászlót. Schedel a király életútját egészen Prágában bekövetkezett haláláig taglalja. Itt is a szövegrész a király portréjával van illusztrálva. Mátyás király (1443–1490) uralkodásáról és hadjáratairól a CCLIIa és a CCLIIIa oldalon olvashatunk és végül, a háromszáz lapos könyv CCLXVIIIb oldalán Magyar-

ország földrajzával, a következő CCLXIXa oldaltól teljes három oldalon foglalkozik Magyarország történelmével.

Visszatérve a CCLIIa oldalhoz, itt Sabatz városképe fontos magyar vonatkozású történelmi eseményt illusztrál.

A XV. században a mai Šabac helyén Zaslon nevű település állt, melynek nevét 1454-től említi a történelem. Miután a törökök elfoglalták Szerbiát, 1470-ben Zaslon helyén II. Mohamed szultán idejében várost építenek. Isaković Isa bég fejlesztette az erődítményt, és Bügürdelen nevet adott neki. Idővel a város a törökök erős támaszpontja lett a Száván túli területek bevételehez. Korvin Mátyás 1476. február 15-én kiűzte innen a törököket, és elfoglalta a várost. A törökök később többször megkísérelték visszafoglalni a jól körülbástyázott erődítményt. Végül, Mátyás halála után, 1521-ben a város újból török kézre került. A vizesárkokkal és fafonatú védőfallal ellátott város képe fölött a Világkrónika részletesen beszámol a történelmi eseményekről. Egy ismeretlen költő még valószínűleg az események idejében versbe foglalta a történeteket, mégpedig olyan ihletettséggel, ami az irodalomtörténészek szerint arra vall, hogy az eposz szerzője vagy Mátyás seregéhez tartozott, vagy a harcoknak szemtanúja volt. A kéziratos elbeszélő költemény címe *Szabács megvétele* (mint *Szabács viadala* is szerepel). 1871-ben találták meg 150 sorát, töredékben. Hadd idézzünk pár sort belőle:

*Mely nagy harczolás volt Szabács alatt!
Menden ott vitzségét mutatta,
Mert királ ököt hozzá nügatta.
Egy idén nagy jeles strumlást tőnek,
Azzal magyarok jó nevet vőnek.*

XVI. SZÁZAD

Ha időrendi sorrendbe vesszük könyvtárunk régi állományát, a XVI. század könyvei között a latin mellett már német nyelvű kiadványokról is számot adhatunk. Ezek nemcsak tartalmilag fűződnek a magyar történelemhez, irodalomhoz és más tudományokhoz; a könyvek írói között már magyarok is vannak. Ebből a korszakból magyar nyelvű könyvünk nincs, viszont szó lesz egy tizenegy nyelvű szótárról a XVI. század végéről, melyben már magyar szöveg, ill. magyar szavak is vannak. Ebben az állományegyüttesben külön figyelmet érdemel a magyar történelem egyik főforrása és a legteljesebb Mátyás-portré *Antonius Bonfini Rerum Ungaricarum Decades quator cum dimidia* című műve 1581-ből. Antonius Bonfini (1427–1503) az olaszországi Patrignóban született, Padovában és Rómában volt tanár. Széles műveltségű tudo-

mányos kutató volt, aki a klasszikusokból való fordításaival európai hírnevet szerzett. 1460 táján ismerkedik meg Olaszországban Beatrixszel. Mátyás király 1485-ben tudósai körébe hívta. Egy évre rá már Beatrix királyné felolvasója és Mátyás történetírója lett, majd megbízást kapott tőle Magyarország történetének megírására a hunoktól kezdve a maga koráig. A monumentális négyrészes mű csak a király halála után, 1495-ben készült el II. Ulászló költségén. A könyv több kiadást ért meg a XVI. század első felétől kezdve. Heltai Gáspár Kolozsvárott 1565-ben adta ki. Zsámboki János, aki újonnan megtalált részekkel bővítette, 1568-ban helyezte sajtó alá. Frankfurtban a XVI. század nyolcvanas éveiben két új kiadása is volt. A szabadkai Városi Könyvtárban az 1581-es latin és az ugyanabból az évből való szintén frankfurti német fordítás is megvan *Ungerische Chronica* címmel.

Werbőczy István (1458 körül–1542) neve a Mátyás utáni köznemességi mozgalmakhoz szorosan kapcsolódik. A mozgalom egy nemzeti irányú humanizmus hordozója, mely erősen jogi színezetű, deákos magyarságnak is nevezik. Werbőczy Budán és több nyugat-európai városban tanult. Jól tudott görögül és latinul. Kiváló teológiai és bölcséleti ismereteiről az is tanúskodik, hogy 1521-ben, amikor Wormsban járt a törökök elleni harcokra szükséges pénzsegély kieszközlése érdekében királyi követként, találkozik Lutherrel, és vitába bocsátkozik vele. Werbőczy nagyban befolyásolta II. Ulászlót uralkodói tevékenységében. Rendszerbe foglalta az akkori törvényeket *Magyarország szokásos jogainak hármaskönyve* címen. Eredeti latin címe (első kiadása 1517-ben volt) *Tripartitum opus juris consvetudinarii incliti Regni Hungariae*. A törvénykönyv nem került királyi kihirdetésre, de már a XVI. század második felétől mindenütt alkalmazzák. Több kiadást ért meg. 1565-ben lefordították magyarra. A *Tripartitum* a későbbi *Corpus juris* alapja lett. A szabadkai Városi Könyvtárnak a bécsi 1581-es kiadása van meg. A XVII. századi kiadások közül könyvtárunkban a következő kiadások vannak meg: a debreceni, már magyar–latin kétnyelvű (1611-ből), a bécsi latin nyelvű (1628-ból), a lőcsei magyar–latin (1637-ből)¹ és a nagyszombati latin (1696-os kiadás), mely már a teljes *Corpus jurist* tartalmazza.

A második jogi szakkönyvünk a XVI. századból Baranyai Decsi János (Johannes Decius Barovius Csimor) munkája. A Tolna megyei Decsen született 1560 után. Tolnán, Debrecenben, Kolozsvárott, Wittenbergben és Strassburgban tanult. Doktori disszertációját 1591-ben védte meg Strassburgban. Munkájában rendszerbe foglalta a filozófiát, ezen belül a matematikát és fizikát is. Sokoldalú tudós, humanista történetíró, költő, műfordító volt, aki görög–latin–magyar változatban kiadta Erasmus ötezer szólásmondását; megírta Erdély történetét. Jogi kézikönyvet írt *Syntagma institutionum juris imperialis ac Ungarici* címmel, melyben összehasonlítások útján taglalta a magyar és római

jogot. Művének első kiadása megvan a szabadkai Városi Könyvtár különgyűjteményében, melyet 1593-ban Kolozsvárott adott ki ifj. Heltai János nyomdájában. Ezt a ritka jogi munkát számos fametszet díszíti.

A XVI. századi állományban van egy ritka kiadvány, mely az ismert középkori albán fejedelem Castriota Györgyről (1403–1468) szól, kit Skender bég néven tart számon a történelem. A könyvet 1568-ban Velencében adták ki *Historia del magnanimo et valoroso Signor Georgio Castrioto, detto Scanderbego* címmel olasz nyelven. Skender bég híres törökverő volt, aki I. Ulászló magyar királlyal 1444-ben kötött szövetséget. Sikeres történelmi szerepét és sikeres hadjáratait melyeket haláláig vezetett a törökök ellen, II. Mohamed szultán 1461-ben kénytelen volt elismerni és mint Albánia fejedelmét tisztelni. A XVI. századi kiadványok visszatérő témája a török uralom és a hódítók elleni harc volt. A szóban forgó könyv, melyben I. Ulászlón kívül más magyar vonatkozás is van, mint pl. a Hunyadiak szereplése, még ma is érdekes forrásmunkának számít, hiszen ismert középkorkutatónk, Rokay Péter nemrég örömmel forgatta. Olyankor, amikor a könyvtáros ritka könyvvel tud szolgálni a kutatóknak, maga sem tudja megállni, hogy bele ne nézzen az anyagba, még akkor is, ha olaszul nem tud. Annyit azonban megért, hogy élvezettel fedezze fel ez esetben a törökverő Skender bégről szóló könyvben a következőket: „Hunniade Capitano di gran nome . . .” (209a oldal).

Magyar szöveget, ill. csak magyar szavakat és szókapcsolatokat csupán egy XVI. századi könyvünkben találunk, a Calepinus-féle tizenegy nyelvű szókönyvben, melyet Bázelen nyomtattak ki 1590-ben. A szótár 1973 oldal foglalt magában, szerkesztője Ambrosius Calepinus (1435–1511) olasz Ágoston-rendi szerzetes. Az *Enciklopedia Italiana* szerint ő volt a XVI. század legnagyobb nyelvésze és lexikográfusa. A szókönyv első kiadása egy latin nyelvű tárgyi szótár volt 1502-ben, később bővítették ötnyelvűre, végül tizenegy nyelvű szótárrá terebélyesedett. Lyonban jelent meg 1585-ben az a kiadás, melyben már magyar nyelvi értelmezések is vannak. A magyaron kívül ebben a kiadásban először jelentkezik a lengyel és az angol. A latin–héber–görög–francia–olasz–német–belga–spanyol–lengyel–angol–magyar szótár rendkívül érdekes magyar nyelvtörténeti anyagot tartalmaz. A Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond szerkesztette *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* (Bp., 1890) szövege, mely a régi magyar irodalom szókincsét öleli fel az első nyelvemlékünkötől a nyelvújításig, számottevő része Calepinus szótárából származik. A szerkesztők az előszóban külön megjegyzik, hogy a Calepinus-szótár 1592-es kiadásából merítették, és e szótárnak köszönve régi magyar szavakat mentettek meg a feledéstől.

Ezt a monumentális művet, mely világviszonylatban is ritka, Sebastianus Henricpetrus nyomtatta, a híres bázeli nyomdász. Itt mondjuk el, hogy Gutenberg találmányát és a könyvnyomtató szakmát a bázeli nyomdászok a XV.

század végére már annyira tökéletesítették, hogy az ottani nyomdászok az uralkodótól nemességet nyertek. Erazmus (1466–1536) egy ideig kizárólag Bázélban nyomtatta műveit. Híresek voltak ifj. Hans Holbein bázeli illusztrációi és az itt készített fametszetes címlapkeretek Erasmus művein. A brassói Honterus nyomda is Bázélból hozta felszerelését, sőt egy bázeli nyomdászt is magával vitt Hotnerus János a messzi Erdélybe.

XVII. SZÁZAD

A szabadkai Városi Könyvtár régi könyvei között a XVII. századi állományban még mindig kevés a magyar nyelvű könyv, a magyar vonatkozású kiadványok között azonban rendkívül fontos tudományos műveket találunk idegen nyelven, latinul, németül és franciául. A török–magyar háborúk 1395-től a XVII. század elejéig a témája annak a számos metszettel és térképpel ellátott műnek, melyet Ortelius Hieronimus (1543–1616) német író adott ki Nürnbergben 1602-ben és 1603-ban. A könyv mindkét kiadása megvan a Városi Könyvtárban, sőt a folytatások is 1615-ig. Rendkívül ritka kiadványok. A térképeken többek között megtaláljuk Szabadkát, Ludast, Madarast, Tavanikut. A városképek között kiemeljük Budát, Nándorfehérvárat, Szolnokot, Tokajt és Pápát mint a harcok színhelyét, melyeken a török csapatok helyzetét is berajzolták. Értékes és fontos német nyelvű kézikönyv. Ugyanezt a témát taglalja Nicolaus Reisner latin nyelven *Rerum memorabilium in Pannonia sub turcarum* 1603-ban Frankfurtban kiadott művében, ami az állományt szintén módfelett gazdagítja.

Kiváló értéként kezeljük Istvánffy Miklós (1538–1615) Magyarország történetével foglalkozó latin nyelvű könyvét a XVII. század elejéről. Istvánffy a padovai egyetemen tanult latin nyelvet. Rendkívül tehetséges nyelvész volt, aki több európai nyelvet beszélt. Külföldi tanulmányai után katonáskodott, később kancelláriai tisztviselőként dolgozott. Erdemeiért királyi tanácsosi és alnádori címet nyert. Mint költőt is számon tartja az irodalomtörténet, főleg alkalmi verseket írt. Jegyzeteket írt Thuróczy krónikájához, összegyűjtötte a XVI–XVII. századi kortörténeti munkákat. Fő műve a *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXVII*. Ez a kéziratos könyv a magyar történelemmel foglalkozik 1490–1613 között. 1598-ban kezdte írni. Nagyon lassan haladt az írással, majd 1614-ben abbahagyta. Végrendeletében a könyv kiadását Pázmány Péterre (1570–1637) bízta. Pázmány két kísérletet is tett a könyv kiadására, végül Anton Hierat költségén jelent meg 34 könyv *Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis* címen. Nekünk ez az első kiadása van meg (Köln, 1622). A 35–37. könyv kiadatlan maradt. A monumentális történelemkönyv 852 oldalt tesz ki, és névmutatóval van ellátva, ami rendkívül fontos. Istvánffy forrásanyaga kitér

a diplomáciai eseményekre, hadi jelentésekre, Magyarország útvizonyaira, időjárására stb. Gördülékeny latinsággal megírt műve a mai napig használható.

A XVII. századi magyar vonatkozású könyvek között említésre méltó egy francia nyelvű, 1686-ban Kölnben kiadott könyvecske, a *Le royaume de la Hongrie* (A magyar királyság), mely a magyarok történetével foglalkozik a török hódoltság idején, valamint Han *Alt und neu Pannonia* (Nürnberg, 1686) 22 ritka metszettel.

Időrendi sorrendben érdemes belelapoznunk Jacobus Theodorus Tabernaemontanus (kb. 1520–1590) német orvos és botanikus *Neu Kreuterbuch*jába (Új füveskönyv), melyet 1687-ben adtak ki Bázelen. Ez egy igen jelentős, gazdagon illusztrált növényhatározó, melynek első kiadása 1588-ban volt, és legalább két évszázadon át használták fontos kézikönyvként. Kazinczy Ferenc és családja is használta a könyvet, erről a széphalmi Kazinczy-mauzóleumban bizonyosodtunk meg egy nemrégii nemzetközi könyvtárosi összejevetelkor. A füveskönyv végén tíz különböző regiszter található a növények görög, latin, arab, olasz, spanyol, francia, angol, lengyel, német, holland és más „barbár” nyelvek megfelelőivel. Érdekelt, hogy melyik az a barbár nyelv a mutatókban. Több ismeretlen növénynév között a következő „barbár”, ill. magyar név olvasható: golyakorom, gyeken, Isten faya, kapor, kewkewrchin (kőkörcsin), Teu sugorito fiu (fű), Torokbuza, Varyulab, zab stb. Tehát itt is még csak magyar szavakról beszélhetünk egy többnyelvű szótáron, illetve növényhatározón belül.

Régi és ritka állományunkat, igaz, hogy véletlenül folytán, de ma is gyarápíthatjuk. Hat évvel ezelőtt egy piacoló szabadkai férfi egy igénytelen külsejű, mondhatnánk rongyos fedelű kis formátumú könyvet hozott eladásra. Hamarosan kiderült, hogy Emmanuel Alvarus (Alvarez) (1526–1582) portugál nyelvész latin–szlovák–magyar háromnyelvű grammatikájáról van szó. Néhány napi kutatás után kiderült, hogy Alvarez ezen, Nagyszombatban 1688-ban kiadott könyve a magyarországi könyvészet számára ismeretlen példány, nincs meg egyik könyvtárunkban sem, nem is tudtak róla. Ez a felfedezés óriási sikerélményt adott a könyvtárosnak, hiszen megvételével ezzel a XVII. századi hungaricummal az összmagyar könyvészet gazdagodott.²

Egy kiváló műveltségű jezsuita bölcseleti és teológiai író által szerkesztett enciklopédiával is dicsekedhet a szabadkai Városi Könyvtár, mégpedig Szentiványi Márton (1633–1705) jóvoltából, aki 1674-től a híres nagyszombati Egyetemi Nyomda vezetője volt, és Grazban, Münchenben, Bécsben meg Nagyszombatban tanított. Lexikonának címe: *Curiosa et selectiora Variarum Scientiarum miscellanea*. Művét, melyben a korabeli tudományokat taglalja, három kötetben 1689 és 1702 között adta ki Nagyszombatban.

Külön figyelmet érdemel Náray György (1645–1699) esztergomi kanonok énekszerző ritka kottás énekeskönyve, mely *Lyra coelistis* címmel szintén

Nagyszombatban jelent meg 1695-ben, még Náray életében. Az énekeskönyv mintegy 100 magyar, és közel 40 latin éneket tartalmaz. Kultúrtörténeti értéke komoly jelentőséggel bír. 1923-ban Harmat Artúr és Sík Sándor átdolgozásában a könyvből harminc ének újra megjelent. Hadd idézzünk most a Sz. István Királyrul való Enek-ből melyet a Gyo^enyo^erko^edyél Szu^ez Maria, Istennek Sz. Anyja dallamára kellett énekelni: „Sz. István Magyar Országának leg első Királya, Kit pogányság irtójának ugyan ez ország vallya, Es hogy igaz hitre nemzetu^enket vitte, mindenik o^etet áldgya.” A tizenöt strófás ének első királyunk életét és uralkodását mondja el; az első versszak lekottázva.

XVIII. SZÁZAD

A XVIII. században napvilágot látott könyvek között tulajdonunkban számos latin nyelvű, Magyarországon kiadott tankönyv van. Ezekén kívül a *Corpus juris* több XVIII. századi kiadása is megvan. Időrendi sorrendben első helyen említjük Szörényi László (1670–1752) *Vindiciae Sirmienses* című, Budán 1746-ban kiadott ritka könyvét, mely még ma is újat tud nyújtani a történészeknek. A sorban Czvittinger Dávid (1676–1743) lutheránus teológus által szerkesztett *Specimen Hungariae Literatae* című irodalomtörténete következik. Ez az első magyar irodalomtörténet, bár latin nyelven íródott, és Németországban adták ki, nélkülözhetetlen forrásmunkája a magyar bibliográfusoknak és irodalomtörténészeknek. Címe magyarul: A tudós Magyarország tükre. Czvittinger azzal indokolja munkájának megjelentetését, hogy az ő koráig már minden nemzet összegyűjtötte jelentős íróinak munkásságára vonatkozó adatait, csak a magyarok nem. A Specimen egyben válasz is volt Reinmann Jakab Frigyes véleményére, mely szerint „a magyaroknak már mindig olyan volt a természetük, hogy egy jó paripára vagy egy pusztá kardra többet adtak, mint egy érdekes könyvre”. Ez a kijelentés hazafias buzgalommal telített nemzeti becsületvédelemre ösztökélte Czvittingert, és sok küzdelem árán, megbízható kézikönyvek és források híján, de megírta irodalomtörténetét, mely végül az adósok börtönébe juttatta. Innen sikerült 1713-ban megszöknie és hazatérnie Magyarországra. Irodalomtörténete, mely német mintára készült, 296 írot említ betűrendben, vázlatos életrajzokkal és a művek felsorolásával. A szerzőkről rövid értékelést is ad. Érdekes, hogy dalmát, horvát és boszniai írók munkáit is beleszerkesztette magyar irodalomtörténetébe, viszont jelentős magyar írókat hagyott ki, mint pl. Zrínyit és Gyöngyösit.

Allományunkban a XVII. századi magyar könyvek között kronológiai sorrendben elsőként Pázmány Péter (1570–1637) *Igazságra vezérlő kalauz* című könyvét említjük, mely a hitvitázó fő műve. Első kiadása 1613-ban volt Pószonyban; nekünk az 1766-ban megjelent nagyszombati kiadása van meg. Régi

magyar nyelvezete gyönyörű. A század könyvterméséből továbbra is számottevők a magyar történelemmel foglalkozó művek latin nyelven, mint pl. Horányi Elek (1736–1809) *Rerum Hungaricarum*, Pozsony–Kassa, 1788 (első kiadás), valamint híres írói lexikona, a *Memoria Hungarorum* bécsi, 1776-os első kiadása. Nem szabad szó nélkül hagynunk Katona István (1732–1811) jezsuita történész évrendbe szedett és kritikai megjegyzésekkel ellátott alpművét, a *Historia criticát*, vagy Bél Mátyás (1684–1749) a század legjelentősebb földrajzi írójának ritka, négykötetes monumentális művét, a *Notitia Hungariae nova historico geographicát* (Bécs, 1735–1742). Figyelemre méltók még Kovachich Márton György (1744–1821) történész, egyetemi könyvtárőr kultúrtörténeti és történelmi forráskiadványai a század végéről és a XIX. század első éveiből.

A XVIII. század második felétől kezdve megjelennek azok a magyar szépirodalmi művek, melyek regényirodalmunk úttörő munkái voltak. Dugonics András és Gvadányi József ma már ritka, de nálunk jól megőrzött regényei is gazdagítják ezt a gyűjteményt.

A századvégi magyar kiadói tevékenység a XIX. század küszöbén kitér már a népszerű tudományos könyvek nyomtatására, így eljutottak az olvasókhoz azok a szakkönyvek, melyek a folyamatos polgárosodás elkerülhetetlen kísérői lettek. Itt emeljük ki az állományból Haeckel *A salétromfőzésnek legkönnyebb és legbiztosabb módgya* című szakkönyvét (Buda, 1783), Tolnay Sándor *Barmokat orvosló könyvét* (Pest, 1795) és Benkő Ferenc *Magyar mineralógiáját* (Kolozsvár, 1786). Végül még egy német nyelvű hasznos kézikönyvről szólunk, mely Magyarország statisztikájával foglalkozik: Schwartner Márton (1759–1823) *Statistik des Königreich Ungern*. Pest, 1798.

Ezzel négy évszázad magyar és magyar vonatkozású könyvtermését vettük számba. Munkánk közben természetesen foglalkoznunk kellett a korrallal, amelyben a kiadványok születtek és szerzőikkel, akikről elmondhatjuk, hogy sokoldalú, tanult, világot látott emberek voltak, akik szent célul tűzték ki maguk elé a művelődést, művelést és oktatást, mérhetetlen és bámulatos szorgalmukkal kitörölhetetlen nyomot hagyva műveikkel maguk után.

XIX. SZÁZAD

Eljutva így a XIX. század (könyvtárunkban 1867-ig gyűjtjük a régi magyar könyveket), a század elejéről hadd húzzuk alá az előbb elmondottak igazolására Budai Ézsaiás (1766–1841) filológus és történetíró életének egy-egy mozzanatát, pl. azt, hogy ő is mint az előző századok magyar írói és tudósai, több külföldi híres egyetemen tanult: ő Göttingenben nyert tudori oklevelet, majd Hollandiában és Angliában képezte magát. Fő műve, mely nálunk is megtalálható, *Magyarország históriája* három kötetben (Debrecen, 1805–1812). Ez

a munka az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztői szerint „gazdag anyagával és világos előadásával az első tudományos értékű magyar kézikönyv, noha stílusa régies”. Természetesen régies, és pont ez az, ami érdemleges és mi, régiségkedvelők, pont ezeket a patinás dolgokat szeretjük, és erre akarjuk felhívni az érdeklődők figyelmét. Most is idézni szeretnénk Budai Ézsaiás *Régi tudós világ története* című művéből, mely még 1802-ben jelent meg Debrecenben: „A’ XV-dik Század közepe táján az olvasni és tanulni szeretőknak mondhatatlan könnyebbségére, feltalálódott a’ Nyomatás mestersége, vagy a’ Typographia; mellyet, az írás után, az emberi elmének méltán legbetsesebb és hasznosabb találmányának tarthatni.”

Továbbra is a bőség zavarával küszködve a kiegyezésig terjedő könyvállományunkból csak rövid áttekintést nyújtunk régi magyar könyveinkről, melyek már természetesen nem annyira régiek és ritkák, de Vajdaságban viszont annak kell tekintenünk őket, fejet hajtva értékük és patinájuk előtt.

Kezdjük a sort Diószegi Sámuel–Fazekas Mihály *Magyar fűvészkönyvével*, mégpedig annak első kiadásával, melyet Debrecenben adtak ki 1807-ben. A mű címe magáért beszél: *Magyar fűvész könyv*. Melly a’ két magyar hazábnak találtatható növényeknek megismerésére vezet, a’ Linné alkotmánya szerént.

Érdemes kézikönyvünk ebből a korból Pápay Sámuel *A magyar irodalom eszméretének* első kiadása (Veszprém, 1808-ból). Itt találjuk Berzsenyi Dániel verseinek első, pesti kiadását 1816-ból, majd következik Széchenyi István a *Lovakról, Hitel, Világ, Hunnia és Stádium, A’ Kelet népe*, valamint a *Magyar játékszínről* első kiadásai. Külön érdekesség Mokry Benjámin (1774–1826) *A’ régi Római nevezetesebb klasszikus írókon és ezen könyvnek ki-terjedéséhez szabott kritikán épült deák-magyar etymologiai lekszikon* (Pest, 1823) vagy Kassai József (1767–1842) *Származtató, ’a gyökerésző magyar-diák szó-könyv, a’ melj a’ magyar szokat gyökeröknél fogva nyelv-tanítólag, ’s itéletesen adja elé . . .* (Pest, 1835–1836). Még egy lingvisztikai gyöngyszem: Csató Pál (1804–1841) *A’ magyar nyelvbéli ragasztékok és sóképzők* (Buda, 1834).

A magyar irodalom klasszikusainak első kiadásait külön kell számba venni: Batsányi János, Czuczor Gergely, Vörösmarty, Táncsics Mihály, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Petőfi fordításai (*A koros hölgy* és a *Robin Hood*), Fáy András, Tompa Mihály, Kriza János műveit, és a regényírók közül Kemény Zsigmond, Vadnai Károly, Jósika Miklós, Podmaniczky Frigyes meg Jókai regényeinek első kiadásait. Végül, de nem utolsósorban említsük meg azt a két hasznos kézikönyvet, melyeket Toldy Ferenc írt *A magyar nemzeti irodalom története* (Pest, 1851) és *A magyar költészet Zrínyiig* (Pest, 1854).

Nem szeretném, ha beszámolóim katalógusszerű jegyzékké válna, ezért lezárom a válogatást abban a reményben, hogy ha egyszer a szabadkai Városi Könyvtárnak pénze lesz, majd katalógus alakjában megjelentetjük kincseinknek teljes jegyzékét.

JEGYZETEK

- ¹ Idézet (41. szakasz): „Mit kell cselekedni, ha atyai ház ko^obo^ol csinált lészen, avagy sok ko^oltséggel építetet.” A 98. szakaszból: „Aszszonyi állatokat, a o^o Urok jószágából miképpen tehetik ki, és miképpen nem, és azoknak ingó bingó marhájokról.”
- ² Emmanuelis Alvari, e Societate Jesu Grammaticarum institutionum liber primus . . . Tyrnaviae, 1688

IRODALOM

Horváth János: *Szabács viadala*. Magyar Nyelv, 1955. dec.

Käfer István: *Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve (1577–1977)*. M. Helikon, Bp., 1977

Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Radics Ferenc. Athenaeum, Bp., 1906
Régi könyvek és kéziratok. Bp., OSZK Könyvtartudományi és Módszertani Központ, 1974

Rónai Horváth Jenő: *Magyar hadi krónika*. Bp., 1895

B. Szabó György: *A régi magyar irodalom*. Magyar Tanszék, Újvidék, 1960